

“For the resolution of the Armenian problem it is necessary to establish a joint historical commission with a full access to all archives.”

Edward J. Erickson

Professor of Military History, Marine Corps University

Interview: Habibe Isık

Could you set a brief framework of the Ottoman- Armenian relations before the WW1 period?

Ottoman-Armenian relations were difficult after 1878 when the Treaty of Berlin dictated that the Ottoman institute Armenian reforms. This contributed to the rise of the Armenian Revolutionary Committees whose objective was independence or, failing that, autonomy. Revolutionary Committees were not something special to the Ottoman Empire or even to the oppressive multinational empires of the time; they also appeared in democracies. The rebellions organized, planned and carried out by the committees changed their source of inspiration from reaction to oppressions into ideological and national identities, after which the nature of rebellions changed in Europe in the mid-nineteenth century.

How did Armenian problem arise? What were their demands and goals? Did they achieve their goals and demands?

The Armenians were one of a number of Ottoman minorities who desired independence. Other minorities seeking independence included the Arabs, the Kurds and the Lebanese Christians. The Armenian revolutionary Committees were committed to using terrorism and violence to achieve their goals.

There was no large-scale Armenian rebellion in 1915. However, some Armenians, notably the intelligentsia and the professional class, were members of the Armenian Revolutionary Committees.

Is it true to say that there was a real Armenian rebellion of Armenians? If exists, what are the internal and international dynamics of that rebellion?

There was no large-scale Armenian rebellion in 1915. However, some Armenians, notably the intelligentsia and the professional class, were members of the Armenian Revolutionary Committees. Some extreme members of the Armenian Revolutionary Federation (the most violent and dangerous Armenian committee) conspired with the Allies to start a rebellion in support of the Russian attacks. These Armenian Revolutionary Committees convened worldwide congresses, declared manifestos and declarations after 1892. They secretly set up and trained military units within the Ottoman Empire. These committees rooted and centered outside also founded apparently peaceful and corresponding committees within the Empire. These legal committees were acting freely and consisted of well known persons of local communities such as teachers, priests, tradesmen and city mayors. These inner committees were encouraging nationalism and exalting military actions presented as personal defense against oppression. Thus Armenian committees developed a bilateral organization which contained both legal political organizations and secret armed military cells at the same time. This evolutionary Armenian structure became a model for the other rebellious ethnic groups in the Empire in building their own organizations.

How did these ethnic rebellions affect the Ottomans?

The breaking out of the ethnic rebellions caused two serious results on the Ottomans. The first result was that the activities of the committees that lasted for twenty years in the Balkans and the East Anatolia engaged the Ottoman military in the meantime. The rebellion of the committees became a source of worry and continued so until the last periods of the Empire. The main concern and the focus of almost all Ottoman Army officers showed a change from the conventional war toward an unconventional warfare. The second and perhaps a more serious result was the change that happened in the Ottoman understanding concerning the nature of rebellions, which was evident from the Ottomans' military responds. The rise of revolutionary committees in the Balkan and Anatolian cities caused radical changes in the Ottomans' conduct and management of the rebellions.

Could you explain the goals and activities of the Armenian committees in the eastern of cities Ottoman Empire?

The goal of the committees in 1915 was to assist the Allies in winning the war and then, later on after peace was declared, to declare an independent Armenian republic.

What were the activities of the Armenian committees when the WW1 broke out and what were the Ottomans' opinion of them?

The years between 1912 and 1914 became a period of military disaster for the Ottomans when the war broke out in the fall of 1912. The fail of the suppression operations against the rebellions in the borders and the loss of Libya to Italians and the other consecutive defeats in 1912 enabled the CUP (the Community of Union and Progress) to take control of the power. As the General war broke out in Europe, the Ottomans began to consider the increasingly hardening nationalism of Armenian Committees as a serious threat against the security of the Empire.

A short period after the beginning of the war rumors spread that Armenians collaborating with Bulgarians massacred Muslims near Kavalla. The Dashnaks started to deny the allegations by saying that there were no Armenians in the list of accused people and by publishing the witness and the telegrams sent by the survivors of the Ottoman units indicating that Armenians had no role in the massacre.

The defeats in the Balkan wars prepared the conditions for the CUP to come to power, which created a fear among the Armenian committees. Even though among Armenians there were clearly different opinions like either supporting evolutionary actions or remaining loyal to the Government, there was also an evident general unanimity among Armenians for more armament of committees and re-consolidation of their strongholds with more armed militia.

Could you explain the ideological factors that constituted the structure of Armenian Committees?

Many committee members were socialists and some were Marxists. It is difficult to generalize their ideology, but it is fair to say, that many accepted the need for terrorism and violence as legitimate means to achieve their goals.

Why Ottoman Empire has decided to relocation of Armenians? For Ottoman Empire, fighting with scarce resources during WW1, isn't it a risky decision?

Yes, however, because the army was heavily engaged in fighting the Allies on the war fronts, the Ottoman government had few choices.

The decision of relocating Armenians began with the sending of population at certain localities, but mounted to a campaign of regional relocation that covered six provinces in May 1915 and became an extended reaction to Armenian rebellions. As I said before there was not-

Yes, however, because the army was heavily engaged in fighting the Allies on the war fronts, the Ottoman government had few choices.

Yes it was a necessity from the Ottoman Government's point of view of the happening events. In fact the revolutionary Armenian committees were a direct threat to the logistic lines used for the provision of supplies to the ottoman armies fighting in three fronts.

hing that the Ottomans could do other than that. A large scale military intervention including the use of force as exercised between 1890 and 1912 was no longer possible. Western type of relocation of population was of use for the Spanish, the Americans and the English. Therefore it is quite understandable why the Ottomans did not incline to use a counter-rebellion policy by using their military sources at the minimum level to deal with the Armenian rebellions. In 1915 the relocation was an effective strategy for the Ottomans born out of weakness rather than strength.

Was relocation policy a necessity for the Ottomans in the WW1 on the grounds of national security?

Yes it was a necessity from the Ottoman Government's point of view of the happening events. In fact the revolutionary Armenian committees were a direct threat to the logistic lines used for the provision of supplies to the ottoman armies fighting in three fronts. Especially the failure in providing the required supplies to the Ottoman army in contact with the Russian armies in the East Anatolia would conclude with a military defeat of the Ottoman Empire. With the eventual decision of relocation, the Ottoman Empire survived and could fight until the end of 1918.

Why relocation policy is just enforced to the Armenians living in the Eastern side of the Empire?

The 'Lines of Communications' (roads and transportation networks) necessary to supply the Ottoman Third Army, then fighting the Russians, with food, ammunition, and fodder, ran directly through many cities and areas inhabited by Ottoman Armenians. The relocations removed the Armenians in those areas that threatened these lines of communications. Armenians elsewhere, particularly in the west, were not relocated en masse.

It has been historically registered that the Ottoman government's relocation policies toward Armenian people have been determined according to certain provinces that were considered as battle ground and carried special interests in terms of military and national security. Similarly documents have demonstrated that the Ottoman Government had not considered all Ottoman Armenians as "internal enemy" but to the contrary it was quite aware of the fact that many Ottoman Armenians were loyal citizens.

Does Union and Progress Party or any other group in management segments of Ottoman Empire have a real tendency to eradicate Armenians? What do you say about the Armenian genocide claims?

There is no conclusive and authentic evidence to day which proves that the CUP intended to eradicate the Armenians. Such evidence may exist somewhere, but to date, it has not surfaced.

There are a number of opinions about why the Armenians were relocated.

In your book, you have explained different opinions about relocation of Armenians. Can you briefly mention that? What do you think about that issue?

There are a number of opinions about why the Armenians were relocated. I believe the reason was military. Others believe that the CUP intended to eradicate the Armenians, other believe that the CUP wanted to engage in 'population engineering' to change the demographic composition of eastern Anatolia.

At that time, was there any other way to sustain the security of Ottoman Empire except the relocation policy? How do you evaluate that policy in regard to the human rights?

This is a good question and I don't think there was another way. The CUP could not wait until an actual rebellion broke out. This is like waiting for a cancer to metastasize. Regarding human rights, the Ottoman government attempted to insure the well-being and protection of the relocated persons, but failed.

Bediuzzaman Said Nursî, as an Islamic scholar who has fought against Armenians at the eastern front during WW1, has stated in some of his books that Ottoman relief and prosperity is linked to the friendship with Armenians. At the same time, he sympathized with the rights that are given to the Armenians during the second constitutionalist period and states Armenians should have the same rights as the Muslims. How do you evaluate his vision and opinions in regards to the today's Turkish-Armenians relations?

There is no question that the Armenians were an important part of the Ottoman economy, as were the Jews, and keeping them intact as full partners in the war effort would have helped the Ottomans more than relocating them. Granting them full citizenship rights in the second constitutionalist period might have been possible. However, when the CUP seized control, it is hard to imagine that they were willing to create an inclusive society within which minorities were politically represented.

What have been the results of the relocation?

The results were very important. Just as it happened in the American, British and Spanish experiences the number of the people relocated exceeded in a very short time the capacity for which the government could

The Turkish government should ignore it and continue to advocate the establishment of a joint historical commission to fully expose all archives and establish a set agreed upon facts.

---

care for. Camps built for the relocated Ottoman Armenians along the valleys of the Euphrates unintentionally transformed into death camps disrepute with malnutrition, diseases, and negligence. What worsened the situation were the attacks and slaughtering took place without any provocations while the relocated Armenians were moving along the routes towards. Probably these dreadful events were the undesirable conclusions of the governmental policies and military strategies designed to remove "the inner enemies" for the national security.

What are your suggestions to Turkey which has accused to the genocide claims?

The Turkish government should ignore it and continue to advocate the establishment of a joint historical commission to fully expose all archives and establish a set agreed upon facts.

What are your suggestions for solving that problem?

Nothing will solve this problem will solve this problem except the passage of time. It will take several more generations for historians to interpret these events and several more generations for the Armenian Diaspora to forget the past.

Ermeni meselesinin çözümü için bütün arşivlere tam erişim imkânı olan ortak bir tarih komisyonu kurulmalıdır

Edward J. Erickson

Professor of Military History, Marine Corps University

Konuşan: Habibe Işık

Çeviri: Faruk Soylu

Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemdeki Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin çerçevesini kısaca çizebilir misiniz?

1878'de imzalanan Berlin Antlaşması Osmanlı'nın Ermeniler için reformlar yapmasını şart koştuğundan sonra Osmanlı-Ermeni ilişkileri sıkıntıya girdi. Bu durum, hedefleri bağımsız ya da otonom bir devlet kurmak olan Devrimci Ermeni Komitelerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Devrimci komiteler yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na, hatta asrın baskıcı çokuluslu imparatorluklarına has değildi; demokrasilerde de zuhur ettiler. Ve komitelerin organize ettikleri, planladıkları ve icra edildikleri yollar da dahil olmak üzere isyanların ilhamının baskılara bir tepki odağından çıkıp ideoloji ve ulusal kimlik eksenine oturmasıyla ve bunlar tarafından güdülmesiyle birlikte Avrupa'da kalkışmaların niteliği 19. yüzyıl ortasında değişti.

Ermeni Sorunu nasıl ortaya çıktı? Genel olarak Ermeniler ne istiyorlardı? Bu taleplerine cevap bulabildiler mi?

Ermeniler bağımsızlık peşinde koşan birçok Osmanlı azınlıklarından bir tanesiydi. Bağımsızlık isteyen diğer azınlıklar Araplar, Kürtler ve Lübnan Hıristiyanları idiler. Devrimci Ermeni Komiteleri amaçlarına ulaşmak için şiddet ve terörizmi kullandılar.

1915'te büyük çaplı gerçek bir Ermeni isyanı yoktu. Fakat bazı Ermeniler, özellikle de eğitilmiş aydın kesimi ve meslek erbabı Ermeniler bu komitelere üyeydi.

Osmanlı'nın her yerine dağılmış sadık bir Ermeni tebaasının var olduğunu biliyoruz. Gerçekten bir Ermeni kalkışmasından söz etmek mümkün mü? Bir kalkışmadan söz edilecekse bunun iç ve dış dinamikleri için neler söyleyebilirsiniz?

1915'te büyük çaplı gerçek bir Ermeni isyanı yoktu. Fakat bazı Ermeniler, özellikle de eğitilmiş aydın kesimi ve meslek erbabı Ermeniler bu komitelere üyeydi. Devrimci Ermeni Federasyonunun bazı müfrit üyeleri (bu en dehşetli ve tehlikeli Ermeni komitesiydi) Rus saldırılarına destek olmak üzere bir isyan başlatmak için İtilaf devletleriyle gizli plan ve komplolara giriştiler. 1892'den sonra, bu Ermeni devrimci teşkilatlar dünya kongreleri düzenlediler, manifestolar ve bildirimler yayınladılar. Osmanlı İmparatorluğu içinde el altından teşkilatlı ve eğitilmiş askerî birlikleri örgütlediler. Aynı zamanda, bu dış merkezli komiteler Osmanlı İmparatorluğu'nun bizzat içinde de, görünüşte barışçı, muadil siyasi komiteler tesis ettiler. Bu komiteler yasaldı, açıktan faaliyet gösteriyordu ve genellikle muallim, rahip, tüccar ve belediye reisi gibi yerel halkın mühim simalarından oluşuyordu. Dahili komiteler milliyetçiliği teşvik ederken, baskıya karşı bir nefis-i müdafaa olarak sunulan askerî eylemleri yüceltiyordu. Böylece, Ermeni komiteler, hem yasal siyasi teşkilatları hem de gizli silahlı askerî hücreleri içeren çift taraflı bir teşkilat yapısı geliştirdi. Ermeni devrimci yapı imparatorlukta sair isyancı etnik gruplarca, kendi devrimci teşkilatlarını kurmak için kullanılan bir kalıp haline geldi.

Bu milliyetçi ayaklanmalar Osmanlıları nasıl etkilemiştir?

Komitelerin bu milliyetçi ayaklanmalarının ardından Osmanlıları etkileyen iki ciddi sonuç hasıl oldu. İlki, yirmi yılı bulan bir süre boyunca Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'daki komitacıların faaliyetleri, 1857'deki Sepoy İsyanı'nın İngiltere ordusunu etkilemesine oldukça benzer bir şekilde Osmanlı'nın müşterek askerî düşüncesini meşgul etti. Komitanın isyanı Osmanlı Hükûmeti ve ordusu için bir endişe haline geldi ve İmparatorluğun son dönemlerine kadar sürekli öyle kaldı. Osmanlı zabitan teşkilatının hemen hemen tamamının zihinsel merkezi ve ilgi odağı, konvansiyonel harpten gayrinizami harbe doğru değişim gösterdi.

İkinci ve belki de daha önemlisi, Osmanlı askerî mukabelelerinin de gösterdiği üzere, Osmanlıların isyanın doğası hakkındaki anlayışında da bir değişiklik meydana gelmişti. Aslında, bizzat devrimci komita yapısının yükselmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkan vilayetlerindeki ayaklanmaların sevk ve idarelerinde nasıl köklü değişimler vücuda geldiğini gösterir.

Ermeni komitelerinin Doğu'daki faaliyetlerinden ve amaçlarından söz eder misiniz?

1915'te Komitelerin amacı İtilaf devletlerinin savaşı kazanmalarına yardımcı olmak ve barış ilan edildikten sonra bağımsız bir Ermeni cumhuriyeti ilan etmektir.

1. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Ermeni Komiteleri'nin faaliyetleri ve Osmanlıların bu konudaki görüşleri nelerdir?

1912'den 1914'e kadarki zaman dilimi, 1912 sonbaharında savaşın kopmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu için askeri açıdan bir facia oldu. İmparatorluğun sınırlardaki isyana karşı koyma operasyonlarının akameti ve Libya'nın İtalya'ya kaybının ardından, 1912'nin peş peşe hezimetleri, İttihad ve Terakki Cemiyet'nin hükûmetin kontrolünü ele geçirmesini sağladı. Umumî bir Avrupa savaşı patlak verdiğinde, Osmanlılar, Ermeni komitelerinin artan bir şekilde sertleşen ulusçuluklarını, İmparatorluğun emniyeti açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirdiyordu.

Harbin başlamasından kısa bir müddet sonra, Kavala yakınlarında Bulgarlarla birlik olup savaşan Ermenilerin Müslümanları katlettiğine dair dedikodular zuhur etti. Taşnaklar, suçlanan listesinde hiçbir Ermeni isminin yer almadığına işaret ederek ve Osmanlı birliklerinden sağ kalanların, Ermenilerin sorumlu olmadıklarına dair telgraf ve şahadetlerini yayınlayarak, bu söylentileri nakzete koyuldu.

Osmanlı'nın Balkan Harpleri'ndeki mağlubiyeti İttihad ve Terakki Cemiyet'nin iktidara dönmesi için gerekli şartları meydana getirdi ki bu durumun akabinde Ermeni komiteleri arasında bir korku iklimine hayat verdi. Her ne kadar, Ermeniler arasında devrimci eylemlere arka çıkmak veya hükûmeti sadıkane desteklemek arasında mütefavit fikirlerin olduğu açık olsa da, komitelerin daha fazla silahlanması ve üslerini yeniden askerlerle takviye etmesi hususlarında külli bir mutabakat bulunduğu da aynı derecede açıktır.

Yine Ermeni komitelerinin yapısını oluşturan ideolojik faktörlerden de söz edebilir misiniz? Nelerdir?

Çok sayıda komite üyesi sosyalist idi ve bazıları da Marksist idi. İdeolojileri hakkında bir genelleme yapmak zor olsa da çoğunun amaçlarına ulaşmak için şiddet ve terörizmi meşru araçlar olarak gördüklerini söylemek haksızlık olmaz.

Sizce Osmanlı Devleti 1915'in ilkbaharında neden bir tehcir kararı verdi? Ki, savaşın ortasında kıt kaynaklarla savaşan Osmanlı Devleti için bu bir risk değil miydi?

Evet, bir riskti. Ancak, Osmanlı ordusu harp cephelelerinde İtilaf ordularıyla yoğun biçimde savaştığı için, Osmanlı hükûmetinin çok az seçeneği vardı.

Umumî bir Avrupa savaşı patlak verdiğinde, Osmanlılar, Ermeni komitelerinin artan bir şekilde sertleşen ulusçuluklarını, İmparatorluğun emniyeti açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirdiyordu.

Osmanlı
Hükûmeti'nin
meydana gelen
hadisata dair
nokta-i nazarın-
dan- cevap evet.
Aslına bakılırsa,
Ermeni devrimci
komiteleri tarafın-
dan üç cephedeki
Osmanlı orduların-
ın levazım ikmalin-
in istinat ettiği
lojistik hatlarına
yönelik doğrudan
bir tehdit bulunun-
yordu.

Ermenileri tehcir kararı, mahalli düzeyde nüfusun sevkiyatı ile baş-
layan, ancak 1915 Mayıs ayında, altı vilayeti kapsayacak şekilde böl-
ge düzeyinde bir tehcir politikasına doğru tırmanan, isyana karşı koy-
ma amaçlı tekamül gösteren bir tepkiydi. Daha önce de bahsettiğim
gibi Osmanlıların bundan başka yapabileceği çok az şey vardı. 1890 ve
1912 yılları arasında uyguladıkları, kuvvet kullanımını kapsayan geniş
çaplı bir hareketli askerî müdahale imkansızdı. Batı tarzı nüfus tehciri
İspanyollar, Amerikalılar ve İngilizler için işe yararmıştı. Bu sebepten
ötürü, Osmanlı Hükûmeti'nin Ermeni isyanıyla etkin bir şekilde başa
çıkabilmek için, askerî kaynakları asgari düzeyde kullanarak faaliyete
geçirilebilecek bu isyana karşı koyma politikasına niçin temayül göster-
mediklerini anlamak mümkündür. 1915'te, Osmanlı Devleti için tehcir,
kuvvetten ziyade zafiyetten doğmuş tesirli bir stratejiydi.

**Tehcir 1.Dünya Harbi'nde Osmanlı'nın milli güvenlik gerekçeleri
açısından gerekli miydi?**

Osmanlı Hükümeti'nin meydana gelen hadisata dair nokta-i nazarın-
dan- cevap evet. Aslına bakılırsa, Ermeni devrimci komiteleri tarafından
üç cephedeki Osmanlı ordularının levazım ikmalinin istinat ettiği lojistik
hatlarına yönelik doğrudan bir tehdit bulunuyordu. Bilhassa Ruslarla tem-
as halindeki ordularına yeterli miktarda levazımat sağlamayı başarama-
manın neticeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî mağlubiyetini netice
verecekti. Nihayetinde tehcirle birlikte Osmanlı İmparatorluğu 1918 yılı-
nın sonuna dek savaşmak için varlığını sürdürdü.

**Tehcirle ilgili olarak; Osmanlı Devleti tehciri neden Doğu'daki il-
lerde yaşayan Ermenilerle ilgili sınırlı tutuyor? Batıdaki Ermeniler ne-
den göçe zorlanmadı?**

O zaman Ruslarla muharebe eden Üçüncü Osmanlı Ordusu için
gerekli erzak, cephaneye ve hayvan yemi ihtiyacının taşınacağı "Muha-
bere ve İntikal Hatları" yani yollar ve ulaştırma ağları çoğunlukla Os-
manlı Ermenilerinin ikamet ettiği şehirlerden geçiyordu. Tehcirle bu
muhabere ve intikal hatlarını tehdit eden yerlerdeki Ermeniler başka
yerlere gönderilmiş olunuyordu. Başka yerlerdeki ve özellikle Batı'daki
Ermeniler büyük çapta tehcire tabi tutulmadılar. Osmanlı'nın Ermeni
halka yönelik tehcir politikalarının, askerî ve milli güvenlik açısından
özel menfaatleri içeren bir harp meydanı olarak tasarlanan belli bazı
vilayetlerine göre tertip edildiği, tarihî bir kayıt meselesidir. Belgeler
aynı şekilde göstermektedir ki, Osmanlı Hükûmeti bütün Osmanlı Er-
menilerini "içerideki düşman" olarak telakki ve tavsif etmemiş ve işin
doğrusu, pek çok Osmanlı Ermeni'sinin sadık vatandaşlar olduğunun
da epey farkında olmuştu.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin veya Osmanlı yönetiminin içindeki bazı grupların Ermenileri tamamen temizleme yönünde eğilimleri var mıydı? Bu bağlamda bugünkü soykırım iddialarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

İttihat ve Terakki'nin Ermenileri tamamen temizlemek istediklerini kesin ispat edecek sahil herhangi bir kanıt bu güne kadar ortaya çıkmadı. Böyle bir kanıt bir yerlerde olma ihtimali varsa da bu güne kadar bulunabilmiş değil.

Kitabınızda Ermeni tehciri ile ilgili farklı görüşlerden bahsediyorsunuz. Bunlardan kısaca bahseder misiniz? Siz bu görüşlerden farklı olarak neyi savunuyorsunuz?

Ermenilerin neden göçe tabi tutuldukları hakkında farklı görüşler var. Ben asıl sebebin askeri olduğuna inanıyorum. Bazıları İttihat ve Terakki'nin Ermenileri imha etmek niyetinde olduklarına inanır, diğer bazıları da İttihat ve Terakki'nin Doğu Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek için "nüfus mühendisliğine" girişmek istediğine inanır.

Size göre tehcir -daha önce de başka devletlerde örneği görülen devletin güvenliğini sağlamak için kullanılan bir uygulamaydı. Acaba güvenliği sağlamanın başka bir yolu yok muydu? Tehciri insan hakları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu iyi bir soru ve ben başka bir yolu olduğunu düşünmüyorum. İttihat ve Terakki gerçek bir isyanın patlak vermesini bekleyemezdi. Bu bir kanserin metastaz oluşturması yani vücudun başka organlarına bulaşmasını beklemek gibidir. İnsan hakları açısından bakmaya gelince, Osmanlı Hükümeti tehcir edilen insanların güvenliğini ve huzurunu teminat altına almaya çalıştı; ancak bunda başarılı olamadı.

Bediüzzaman Said Nursi Doğu Cephesi'nde Ermeni Komitalarına karşı savaşmış bir İslâm âlimi olarak bazı eserlerinde Osmanlı'nın sadetinin Ermenilerle dost olmaktan geçtiğini savunur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Ermenilere II. Meşrutiyetle verilen birtakım hakları sempati ile karşılar ve Ermenilerin de Müslüman tebaayla eşit haklara sahip olmasını gerektiğini ifade eder. Böyle bir açılımı bugünkü Türk-Ermeni ilişkileri açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hiç şüphe yok ki Ermeniler, tıpkı Yahudiler gibi Osmanlı ekonomisinin önemli bir unsuru idiler ve onları tehcir ettirmek yerine sefer şartlarına hazırlanırken onları tam bir ortak gibi bir arada tutmak Osmanlılara daha çok yardımcı olacaktı. İkinci Meşrutiyet döneminde Ermenilere bütün vatandaşlık haklarının kullanılmasını mümkün ola-

Ermenilerin neden göçe tabi tutuldukları hakkında farklı görüşler var. Ben asıl sebebin askeri olduğuna inanıyorum. Bazıları İttihat ve Terakki'nin Ermenileri imha etmek niyetinde olduklarına inanır, diğer bazıları da İttihat ve Terakki'nin Doğu Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek için "nüfus mühendisliğine" girişmek istediğine inanır.

*Türk Hükümeti
bu iddialara
kulak asmadan,
gerçeklere
dayanan bir ortam
oluşturmak ve
bütün arşivlere
tam erişim
imkânı olan
ortak bir tarih
komisyonunun
oluşturulmasını
savunmalıdır.*

bilirdi. Yine de İttihat ve Terakki'nin kontrolü ele geçirdiğinde azınlıkların siyasî olarak temsil edildiği kucaklayıcı bir toplum oluşturmaya istekli olduklarını düşünmek zor görünmektedir.

Tehcirin sonuçları ne olmuştur?

Tehcirin sonuçları çok önemli oldu. Amerikan, İngiliz ve İspanyol tecrübelerinde olduğu gibi, sevk edilen şahısların sayısı çok kısa bir sürede devletin onlara gösterebileceği itina için kapasiteyi aştı. Yurtlarından edilmiş Osmanlı Ermenileri barındırmak için Fırat vadisinde kurulan Osmanlı tehcir kampları, gayriühtiyari şekilde, kötü beslenme, hastalık, ihmal ile muttasıf ölüm kampları haline geldi. Sorunları daha da kötüleştiren, elbette, memleketleri olan karyelerde veya kamplara doğru tuttukları güzergahlar boyunca kafiyeleler halindeyken Osmanlı Ermenilerine yönelik herhangi bir kışkırtma olmaksızın yapılan katliamlardı. Muhtemelen, bu türlü korkunç hadiseler, milli güvenliğe "içerideki düşmanlardan" gelebilecek tehdidi sona erdirmek için tasarlanan hükümet politikalarının ve askerî stratejilerin istenmeyen sonuçlarıydı.

Soykırım iddialarıyla karşı karşıya olan Türkiye'ye tavsiyeleriniz nelerdir?

Türk Hükümeti bu iddialara kulak asmadan, gerçeklere dayanan bir ortam oluşturmak ve bütün arşivlere tam erişim imkânı olan ortak bir tarih komisyonunun oluşturulmasını savunmalıdır.

Gelecekte bu meselenin çözümüne dair önerileriniZ nelerdir?

Zamanın geçmesi dışında hiçbir şey bu sorunu çözemez. Bu olayları yorumlaması için bir kaç tarihçi kuşağının geçmesi ve Ermeni Diasporasının bu olayları unutması için de birkaç kuşağın daha geçmesi gerekir.

